

Lietuvių policijos Šiaulių (14-asis) ir Panevėžio (10-asis) batalionai (1941–1944)

Remiantis archyvų dokumentais ir istorine literatūra, straipsnyje siekiama atkurti dviejų lietuvių policijos batalionų – Šiaulių ir Panevėžio – istoriją, svarbiausius jų veiklos etapus ir įvykius, atskleisti šių batalionų veiklos panašumus ir skirtumus, personalinę sudėtį ir patirtus nuostolius.

ĮVADAS

Straipsnio autorius rėmėsi Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – LCVA) ir Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA) dokumentais. Palyginti su kitų lietuvių policijos batalionų, suformuotų 1941 m., fondais, originalių archyvinių dokumentų išliko mažai. Dėl to daugiausia teko remtis LYA saugomais dokumentais. Šiame archyve pavyko surasti keliolika buvusių Šiaulių ir Panevėžio batalionų karių baudžiamųjų bylų, tarp jų – Šiaulių bataliono vadų gen. št. plk. ltn. Petro Vertelio ir kpt. Stanislovo Lipčiaus bei Panevėžio bataliono vado kpt. Broniaus Kairiūno bylas. Tai dokumentai, suteikiantys informacijos apie batalionų vadovybę, svarbesnius veiklos faktus, karių skaičių, ginkluotę ir kt. Aukštesniųjų karininkų bylose esančią informaciją įvairiais aspektais, faktais ir detalėmis papildė puskarininkių ir eilinių baudžiamosiose bylose esanti informacija.

Specialių mokslinių darbų apie Šiaulių ir Panevėžio batalionų veiklą nebuvo skelb-

ta nei sovietinėje, nei lietuvių išėivijos, nei šiuolaikinėje Lietuvos istoriografijoje. Vis dėlto nagrinėjamų batalionų istorijai svarbių faktų galima rasti istorikų Rimanto Zizo, Petro Stankero ir Stasio Knezio darbuose¹.

ŠIAULIŲ BATALIONAS

Bataliono suformavimas, sudėtis, vadovybė. 14-asis policijos batalionas (iš pradžių vadinosi kuopa) Šiauliuose buvo formuojamas 1941 m. rugpjūčio mėnesį. Į batalioną buvo stojama savanoriškai. Priimti į tarnybą savanoriai buvo aprūpinami maistu, uniforma, ginklais ir gaudavo piniginių atlyginimą. Į batalioną daugiausia stojo jauni, 1920–1923 m. gimę vyrai². 1941 m. rudenį jame tarnavo 332 policininkai, ginkluoti rusiškais ir vokiškais šautuvais. Šiaulių kuopos (vėliau – bataliono) štabas buvo įsikūręs Vilniaus gatvėje. 1942–1944 m. 14-ąjį batalioną sudarė trys kuopos: pirmoji buvo dislokuota Šiauliuose (Aušros alėjoje), antroji – Telšiuose ir trečioji – Plungėje³. Batalionas saugojo geležinkelius, pramonės įmones, karinius sandėlius, sovietų karo belaisvių stovyklą ir kitus objektus. 1941 m. spalio 24 d. lietuvių savisaugos daliniai (toliau – LSD) dislokacijos ir valdymo atžvilgiu buvo suskirstyti į keturias apygardas – Vilniaus, Kauno, Šiaulių ir Panevėžio. Šios apygardos gyvavo iki 1942 m. rugsėjo 15 d., kol SS ir vokiečių tvarkos po-

licijos vado Lietuvoje įsakymu apygardų štabai buvo išformuoti. Šiaulių apygardos vadu iš pradžių buvo gen. št. plk. ltn. P. Vertelis⁴. 14-asis batalionas buvo pavaldus LSD Šiaulių apygardos štabui ir vokiečių žandarmerijos štabui Šiauliuose. Batalionui iš pradžių vadovavo kpt. Stanislovas Lipčius (už girtuokliavimą iš pareigų atleistas 1942 m. rugsėjo 1 d., į jo vietą 1942 m. rugsėjo 7 d. buvo paskirtas gen. št. plk. ltn. P. Vertelis), kpt. Petras Puodžiūnas, kpt. Jonas Matulis, kuopų vadai buvo kpt. Jonas Gentneris, kpt. Jonas Tinteris (1-osios kuopos) ir ltn. Jonas Grubonis (3-iosios kuopos)⁵. 1942 m. rugpjūčio 26 d. žiniomis, 14-ajame batalione tarnavo 13 karininkų, 85 puskarininkiai ir 234 eiliniai⁶. Vokiečių tvarkos policijos vado Ostlande 1942 m. gruodžio 31 d. įsakymu buvo išformuotas lietuvių policijos 10-asis (Panevėžio batalionas), o jo policininkai įtraukti į 14-ojo bataliono sudėtį. Tuo pačiu įsakymu 14-ojo bataliono vadu buvo paskirtas kpt. Jonas Matulis, bataliono ryšių karininku – vokiečių policijos kpt. Franzas Salhoferis. Batalioną turėjo sudaryti štabas su 5 karininkais ir keturios kuopos⁷. 1943 m. kovo 19 d. žiniomis, 14-ajame batalione tarnavo 20 karininkų, iš jų 5 kapitonai (J. Matulis, Jonas Jakubonis, Petras Nazaras, J. Tinteris ir Stasys Vasiūnas), kiti turėjo vyresniojo leitenanto ir leitenanto laipsnį⁸. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 m. kovo 24 d. įsakymu nauju 14-ojo bataliono vadu buvo paskirtas kpt. P. Nazaras⁹.

Šiaulių kuopa. Apie Šiaulių kuopos veiklą 1941 m. žinių išliko labai mažai. Tėra žinoma, jog bataliono 1-oji kuopa (55 asmenys) 1941 m. spalio 2 d. dalyvavo naikinant Žagarės getą. Akcijos metu kuopos kareiviai saugojo getą ir konvojavo žydus į šaudymo vietą Naryškino dvaro parke. Po žudynių savisaugininkai dar apie savaitę saugojo gete likusį nužudytųjų turtą¹⁰. Naikinant Žagarės getą buvo nužudyta 2236 žydai:

633 vyrai, 1107 moterys ir 496 vaikai¹¹. Žydus šaudė vokiečių gestapininkai, Linkuvos pagalbinės policijos būrio nariai ir 14-ojo bataliono 1-osios kuopos kareiviai. 1942 m. 1-oji kuopa saugojo bataliono štabą ir Dubysos tiltą. Kuopa buvo ne visos sudėties, joje tuomet tarnavo tik apie 50 žmonių¹².

Telšių kuopa. Telšių kuopa pradėta formuoti 1941 m. liepos mėn. pradžioje. Ją organizavo ltn. Vladas Nakutis. Tarnybai tinkamo amžiaus vyrams buvo išdalyti rašytiniai šaukimai. Atvykę tarnauti asmenys buvo nuvesti į gimnazijos patalpas, suskirstyti į būrius ir skyrius ir apginkluoti. Telšių kuopoje iš pradžių tarnavo apie 100 žmonių¹³. 1941 m. rugsėjo 1 d. Telšių pagalbinės policijos kuopos vadas prašė Telšių burmistro išduoti kolektyvinį nevardinį pažymėjimą 125 asmenims, pagal kurį kuopa būtų aprūpinama maisto produktais¹⁴.

Yra žinių, kad 1941 m. vasarą kuopa dalyvavo Telšių miesto ir apskrities žydų žudynėse. 1941 m. birželio pabaigoje Telšių žydai buvo suvaryti į Rainių dvarą, esantį už kelių kilometrų nuo miesto. Čia buvo įsteigta laikinoji žydų stovykla. Žydai buvo apgyvendinti mažuose dvaro nameliuose. Rainių stovykloje buvo įkalinti ne tik Telšių miesto, bet ir Varnių, Luokės, Alsėdžių, Rietavo ir kitų Telšių aps. miestelių žydai. Šios stovyklos viršininku buvo paskirtas Benediktas Platakis¹⁵. Masinės Rainių stovyklos žydų vyrų žudynės buvo vykdomos 1941 m. liepos 20–21 d. Joms vadovavo vokiečių gestapininkai. Pasmerktuosius mirčiai šaudė stovyklos sargybiniai, vietiniai policininkai ir 50–60 Telšių kuopos savisaugininkų. Dėl prasidėjusios liūties visų žydų sušaudyti nespėta, todėl žudynės buvo tęsiamos ir kitą dieną. Tikslus aukų skaičius nežinomas. Įvairūs šaltiniai pateikia skirtingus skaičius. Tikėtina, jog šiose žudynėse galėjo būti sušaudyta 800–1500 žydų vyrų. Lavonai buvo užkasti miške netoli dvaro. Po sa-

vaitės dėl baisaus yrančių lavonų dvoko ir bijantis epidemijų žydų moterys su vaikais iš Rainių stovyklos buvo perkeltos į Geruliuose įrengtą žydų stovyklą (apie 7 km į rytus nuo Telšių). Jos komendantas buvo tas pats B. Platakis¹⁶. Geruliuose žydų moterys su vaikais buvo apgyvendintos daržinėse, kur iš lentų buvo sukalti dviaukščiai gultai. 1941 m. rugpjūčio pabaigoje (28–30 d.) į Gerulius atvažiavo du automobiliai ginkluotų lietuvių savisaugininkų ir policininkų. Visos moterys buvo suvarytos į aikštę. Jaunos moterys ir merginos iki 30 m. (iš viso 400–500) buvo atskirtos nuo vyresniųjų ir vaikų ir išsiųstos į Telšių getą. Vyresnės moterys su vaikais buvo nuvarytos į netoli esančią giraitę ir ten sušaudytos iškastame griovyje. Iš viso nužudyta 1500–2000 žydų moterų ir vaikų. Aukų drabužiai buvo nuvežti į Telšius ir išparduoti vietos gyventojams¹⁷.

Gen. št. plk. ltn. Izidoriaus Kraunaičio 1941 m. rugsėjo 29 d. rašte Telšių kuopa jau vadinama batalionu – tuomet jame tarnavo 275 žmonės¹⁸. Dalis kuopos kareivių saugojo Telšių–Sedos kelią, vėliau apie 30 kuopos vyrų buvo išsiųsti tarnauti į Rietavą. Ten jie saugojo karinius sandėlius. Vienas Telšių kuopos būrys buvo dislokuotas Varniuose. Jam vadovavo Juozas Gudas. Varniuose būrys saugojo šaudmenų ir maisto produktų sandėlius¹⁹. 1942 m. vasario 6 d. į Telšių ir Plungės kuopas buvo papildomai verbuojami savanoriai. Į tarnybą galėjo stoti 18–35 m. amžiaus vyrai. Tie, kurie ligi tol buvo kariuomenėje netarnavę, turėjo baigti 3 mėn. karinio rengimo kursus specialiuose daliniuose. Stojantieji privalėjo pateikti komisijai asmens dokumentus, raštišką prašymą, gyvenimo aprašymą, vietos policijos išduotą ištikimybės liudijimą, o jaunesni negu 21 m. – dar ir tėvų arba auklėtojų sutikimą, patvirtintą valsčiaus viršaičio arba miesto burmistro įstaigos. Komisijos pripažinti tinkamais tarnybai savisaugos da-

liniuose gaudavo raštišką pažymėjimą²⁰. 14-ojo bataliono štabas iki 1942 m. rugsėjo 1 d. buvo apsistojęs Telšiuose ir tik po to buvo perkeltas į Šiaulius²¹.

Plungės kuopa. 14-ojo bataliono 3-ioji kuopa pradėta formuoti 1941 m. rugpjūčio mėn. Ją formavo kpt. S. Lipčius. Kuopos štabas ir kareivinės buvo įsikūrusios Laisvės alėjoje. Kuopos daugumą sudarė buvę 1941 m. Birželio sukilimo dalyviai ir Plungės sukilėlių (partizanų) būrio nariai. Stojantys į tarnybą vyrai rašydavo prašymą kpt. S. Lipčiui. Kuopą sudarė du būriai, o būri – du skyriai. 1-ojo būrio vadas 1941 m. buvo viršila Pranas Šapalas (1942 m. pradžioje jį pakeitė ltn. Balys Orvydas, kuris kartu ėjo ir kuopos vado pavaduotojo pareigas), o 2-ojo – viršila Stasys Mončys. Kuopoje tarnavo 50–70 žmonių. Maistą, aprangą ir ginklus kuopa gaudavo iš Šiaulių²². Kariai dėvėjo Lietuvos kariuomenės uniformas su lietuviškais skiriamaisiais ženklais, buvo ginkluoti šautuvais ir pistoletais. Uniforma ir maistu kareiviai buvo aprūpinami nemokamai, be to, kas mėnesį gaudavo apie 250 reichsmarkių atlyginimą²³. Plungės kuopa naktimis patruiliavo mieste, saugojo geležinkelio stotis ir tiltus, karinius sandėlius, elektrinę Stanaičių k., kitus karinius ir ūkinius objektus. Laisvi nuo sargybos kareiviai buvo mokomi rikiuotės ir kitų karinių dalykų²⁴. 1943 m. pradžioje (sausio–vasario mėn.) dalis kuopos kareivių buvo išsiųsta į Vilnių papildyti 2-ojo lietuvių policijos bataliono. Čia plungiškiai buvo kariškai mokomi ir ruošiami siųsti į frontą. Pasklidus gandams apie vokiečių kariuomenės pralaimėjimus Rytų fronte, nemažai karių dezertyravo dar iki išvykdami iš Vilniaus²⁵.

Yra žinių, jog viena bataliono kuopa – 3-ioji ar 4-oji – nuo 1943 m. lapkričio mėn. iki 1944 m. pavasario buvo dislokuota Ukmergėje ir saugojo kelius. 1944 m. balandžio mėn. ji buvo perkelta į Troškūnus

(Panevėžio aps.) saugoti pieninės nuo sovietų partizanų. Čia kuopa išbuvo apie dvi savaites. Priartėjus frontui, šis dalinys iš Šiaulių pasitraukė į Tauragę²⁶. 1944 m. vasarą 14-asis batalionas buvo perkeltas į Tauragę ir ten išformuotas. Kareiviai buvo aprenkti vokiškais uniformomis ir išsiųsti į Dancigą. Iš ten po mėnesio jie buvo perkelti į Dresdeną ir įtraukti į vokiečių pulką. Šis pulkas 1944 m. gruodžio mėn. buvo išsiųstas į Jugoslaviją kovoti su Josipo Broz-Tito vadovaujamais partizanais. 1945 m. vasario viduryje pulkas buvo grąžintas į Vokietiją – Kotbuso miestą, o vėliau mestas į frontą kovoti su puolancia sovietų kariuomene²⁷.

Dezertyrai. Apie bataliono kautynėse patirtus nuostolius žinių esama labai mažai. Kadangi bataliono dislokacijos vietose sovietinių partizanų veikla buvo silpna, susidūrimų su jais buvo labai mažai, dėl to ir nuostolių beveik nepatirta. Yra žinoma, jog 1943 m. pabaigoje neaiškiais aplinkybėmis žuvo 14-ojo bataliono 4-osios kuopos eilinis Vytautas Liepa²⁸. Didžiąją bataliono nuostolių dalį sudarė iš tarnybos savavališkai pasitraukę kariai (dezertyrai). Dezertyravimo iš tarnybos atvejų padažnėjo 1943 m.

Tada vis labiau ėmė ryškėti, kad Vokietija karą pralaimės, ir tai skatino bataliono karius trauktis iš tarnybos. Tokias karių nuotaikas dar labiau stiprino lietuvių tautinis pogrindis, kuris nuolatos ragino lietuvius netarnauti svetimiesiems, kovoti tik už Lietuvos nepriklausomybę ir tik lietuviškoje ginkluotosiose pajėgose. 1943 m. vasario 22 d. iš bataliono dezertyravo eilinis Feliksas Bytautas. 1943 m. balandžio 17 d. į jo gimtąjį Gečių kaimą Naujamiesčio vls. atvyko 6 lietuvių policininkai ir norėjo pabėgėlį suimti. Kilus susišaudymui, F. Bytautas buvo sužeistas į kairę ranką ir koją. Jis buvo gydomas Šiaulių kalėjimo ligoninėje. Po šešių mėnesių F. Bytautui iš kalėjimo pavyko pabėgti²⁹. 1943 m. balandžio 22 d. iš bataliono

pasišalino eilinis Mykolas Anuškevičius³⁰. 1944 m. balandžio 6 d. dezertyravo puskarininkis Bronius Plestys³¹, 1944 m. balandžio 7 d. – eilinis Stasys Butkus³². 1944 m. gegužės 25 d. iš bataliono pasišalino vachmistras Kazys Spetyla³³. Iš tarnybos pasišalinusius karius persekiojo okupacinė valdžia ir jai tarnaujantys vietiniai kolaborantai. Dėl to dezertyrai buvo priversti slapstyti arba gyventi su padirbtais dokumentais. Kai kurie jų buvo suimti ir nubausti įvairiomis bausmėmis. 1943 m. lapkričio mėn. iš bataliono pasišalino 1-osios kuopos kareivis Antanas Zajarskas. Po trijų dienų vokiečių žandarai jį sulaukė ir uždarė į kalėjimą, o vėliau išsiuntė dirbti prievartinių darbų į Vokietiją. Ten A. Zajarskas buvo uždarytas į rusų darbininkų stovyklą Berlyne ir dirbo karinėje gamykloje, gaminančioje minas³⁴. Sovietų kariuomenei priartėjus prie Lietuvos, beveik visa Šiauliuose dislokuota bataliono kuopa išsibėgiojo. Didelė dalis pasišalinusių kareivių pasitraukė į Šiaulių aps. miestelius ir kaimus³⁵.

PANEVĖŽIO BATALIONAS

10-asis lietuvių policijos batalionas buvo formuojamas Panevėžyje 1941 m. rugpjūčio mėn. Į batalioną stojo daugiausia buvę 1941 m. Birželio sukilimo dalyviai, šauliai, Lietuvos kariuomenės kariškiai. Stojantieji pasirašydavo pasižadėjimą tarnauti 6 mėnesius. 1941 m. batalioną sudarė trys kuopos po 80–90 žmonių, iš viso jame tuomet tarnavo 280–300 kariškių. 1941 m. rugsėjo 29 d. žiniomis, Panevėžio batalione tarnavo 305 savisaugininkai³⁶. Bataliono kareiviai iš pradžių dėvėjo Lietuvos kariuomenės uniformą. 1941 m. spalio 1 d. buvo įsteigtas Lietuvių savisaugos dalių štabas ir keturios apygardos. Panevėžio apygarda buvo suformuota 1941 m. lapkričio pradžioje. Apy-

gardos štabas įsikūrė Panevėžyje, Vasario 16-osios g. Nr. 16. Apygardos vadu buvo paskirtas plk. Petras Genys, jo pavaduotoju – gen. št. mjr. Ernestas Bliudnikas. Apygardos štabas turėjo rūpintis savisaugos dalinių (batalionų, atskirų kuopų) formavimu Panevėžio apygardoje. Tuo metu Panevėžyje veikęs lietuvių pagalbinės policijos batalionas buvo pavadintas savisaugos batalionu. Bataliono štabas įsikūrė Skaistakalnyje (Panevėžio priemiestis) buvusiose artileristų kareivinėse. Bataliono vadas buvo kpt. B. Kairiūnas³⁷. Kuopų vadai 1941 m. lapkričio mėn. buvo kpt. Jonas Jakubonis, ltn. Jurgis Juodėnas (2-osios kuopos) ir kpt. Jonas (?) Matulis. 1-ajai kuopai kurį laiką vadovavo ltn. Vladas Aižinas. Šios kuopos būrių vadai buvo jaunesnieji leitenantai Antanas Gelažėla, Napoleonas (?) Černius ir Pranas Grinius. B. Kairiūnas batalionui vadovavo iki 1942 m. birželio mėn., po to iš tarnybos pasitraukė savo noru³⁸. Yra žinoma, jog iki 1942 m. rugsėjo 8 d. 10-ojo bataliono vadas buvo mjr. E. Bliudnikas (po to jis buvo paskirtas 13-ojo lietuvių policijos bataliono vadu), vėliau – plk. P. Genys. Pastarasis batalionui vadovavo iki 1942 m. lapkričio 30 d., po to buvo išleistas į atsargą³⁹. Batalionas turėjo ir pučiamųjų orkestrą, kuriam vadovavo viršila Bartusevičius⁴⁰.

Bataliono kareiviai saugojo karinius sandėlius, aerodromą, geležinkelius, sovietų karo belaisvių stovyklą Klaipėdos gatvėje, vokiečių karo komendantūrą ir Panevėžio apygardos komisaro buveinę, mėsos kombinatą, cukraus fabriką, duonos kepyklą Pušaloto gatvėje, buvo mokomi karinių dalykų. 1941 m. liepos 10 d. vokiečių karo komendantas Panevėžyje paskelbė įsakymą žydams ant kairės rankovės ryšėti 8 cm pločio geltoną raištį, o nuo liepos 11 d. – persikelti į vadinamąjį žydų kvartalą (getą). Miesto žydai persikėlė į getą, kuris buvo įsteigtas Klaipėdos, Krekenavos, J. Tilvyčio

ir Skerdyklos gatvių rajone. Lietuviai turėjo iš geto teritorijos išsikelti į kitus miesto rajonus. Geto ribos buvo kelis kartus tikslinamos, nes iš pradžių numatytame kvartale visi miesto žydai negalėjo sutilpti. Geto kaliniai gyveno susigrūdę ir antisanitarinėmis sąlygomis. 1941 m. liepos 28 d. žiniomis, Panevėžio gete buvo 4423 žydai, iš jų 3207 turėjo pastogę, o 1216 gyveno kiemuose⁴¹. Iš žydų buvo konfiskuoti radijo imtuvai ir fotoaparatai, rašomosios mašinėlės ir dauginimo priemonės. 10-ojo bataliono kareiviai kartu su viešosios policijos pareigūnais buvo skiriami saugoti geto. Atsakingu už išorinę geto apsaugą buvo paskirtas Panevėžio aps. policijos vadas Jonas Daniūnas⁴². Geto kaliniai buvo siunčiami dirbti įvairių darbų mieste ir už jo ribų: taisyti kelių ir medinių tiltų, atlikti krovos darbų, valyti aikščių, gatvių, kareivinių ir kitų patalpų, dirbti miestui priklausančiame Staniūnų ūkyje (1941 m. liepos mėn. čia kasdien dirbdavo 100 žydų darbininkų), kasti durpių. Bataliono kareiviai dažnai konvojuodavo žydus į darbus ir saugodavo juos darbo metu⁴³. 1941 m. rugpjūčio mėn. savisaugininkai kelis kartus konvojavo žydus ir sovietinius aktyvistus į žudynių vietą Žaliosios miške. Kai kurie bataliono kareiviai šaudė žydus⁴⁴.

Pirmos komunistų, sovietinių aktyvistų ir žydų žudynės Panevėžyje buvo įvykdytos 1941 m. liepos 21 d. Tuomet policijos batalionas dar nebuvo suformuotas, bet veikė karo pradžioje susikūręs lietuvių sukilėlių būrys, kuris buvo reorganizuotas į pagalbinės policijos būrį. Būtent iš šio būrio narių ir buvo formuojamas Panevėžio policijos batalionas. Liepos pabaigoje būrio nariai suimtuosius iš Panevėžio kalėjimo sunkvežimiais nugabeno į Pajuostės (Kaizerlingo) mišką. Iš viso tada čia buvo sušaudyta 103 žmonės: 70 žydų, 23 lietuviai, 9 rusai ir 1 lenkas. Pasmerktuosius sušaudė vokiečių kareiviai, saugumiečiai ir pagalbinės po-

licijos būrio nariai. Suimtajam Afanasijui Amosejevui ir dar keliems kaliniams iš žudynių vietos pavyko pabėgti. Greičiausiai šios akcijos metu buvo sušaudyti komunistine ir prosovietine veikla kaltinami asmenys⁴⁵. Masinės Panevėžio žydų žudynės 1941 m. rugpjūčio mėn. buvo vykdomos tris kartus – rugpjūčio 4, 11 ir 23 d. Buvusio Panevėžio kalėjimo prižiūrėtojo M. Bikėno liudijimu, 1941 m. rugpjūčio pradžioje į Panevėžio kalėjimą atvyko keli vokiečių karininkai ir grupė savisaugos dalinio kareivių. Jų įsakymu į sunkvežimius buvo susodinta ne mažiau kaip 200–300 kalinių (daugiausia jaunų žydų vyrų) ir išvežta į Žaliosios mišką (apie 13 km į šiaurės rytus nuo Panevėžio, prie Panevėžio–Vabalninko kelio). Žudynių vietą saugojo policijos bataliono kareiviai. Tiesiogiai žydus šaudė vokiečių karininkai ir kareiviai. 1941 m. rugpjūčio 4 d. buvo sušaudyta 362 žydų vyrai, 41 žydė, 5 rusai komunistai ir 14 lietuvių komunistų⁴⁶. 1941 m. rugpjūčio 11 d. prie Panevėžio buvo sušaudyta 450 žydų vyrų, 48 žydų moterys, 1 lietuvis komunistas ir 1 rusas komunistas. Pasak vieno žudynių dalyvio, į bataliono kareivines atvyko 8 vokiečių esesininkai ir atrinko apie 20 bataliono kareivių žydams šaudyti. Po to jie buvo nuvežti į mišką prie duobių. Žydai buvo šaudomi pagal vokiečių komandą. Iš viso tuomet buvo nužudyta apie 500 žmonių⁴⁷. Didžiausios Panevėžio žydų žudynės įvykdytos 1941 m. rugpjūčio 23 d. Pajuostės miške (apie 8 km į rytus nuo Panevėžio, netoli Pajuostės k.). Miške buvo iškasti du grioviai (apie 40 m ilgio). Prieš žudynes vokiečių SS oberšturmfiureris (tokį laipsnį turėjo liūdnei pagarsėjęs vokiečių saugumo policijos ir SD „skrajojančiojo būrio“ vadas Joachimas Hamannas) pasakė kalbą, kurioje pabrėžė, jog fiurerio įsakymu visi žydai turi būti sunaikinti. Pasmerktieji mirčiai grupėmis buvo vedami iš Pajuostės prie griovių ir šaudomi. Žydus į šaudymo

vietą konvojavo 10-ojo bataliono kareiviai. Dalis lietuvių savisaugininkų vokiečių buvo atrinkti šaudyti ir vykdė egzekuciją. Pasak vieno žudynių dalyvio, šaudė apie 70 bataliono kareivių ir apie 30 vokiečių. Žudynių vietoje esą buvo plk. P. Genys ir bataliono 1-osios kuopos vadas lttn. V. Aižinas. Prieš pradėdant šaudyti kiekvienas egzekutorius gavo išgerti po 200 g degtinės. Lietuviai šaudė šautuvais, o vokiečiai – automatais. Sušaudžius vieną grupę žydų, aukas apskadavo sovietų karo belaisviai, tada į griovius buvo suvaroma kita grupė žydų ir tokiu pat būdu sušaudoma. Žudynės truko visą dieną. Iš viso buvo sušaudyta 7523 žydai (1312 vyrų, 4602 moterys ir 1609 vaikai). Kartu su Panevėžio geto kaliniais buvo sušaudyti ir įvairių Panevėžio aps. valsčių žydai⁴⁸. Vėlesnėse žydų žudynių akcijose 10-asis batalionas nedalyvavo. Kai kurie bataliono kareiviai, nenorėdami dalyvauti nacių organizuojamuose nusikaltimuose, stengėsi iš tarnybos pasitraukti. Antai po žydų žudynių 1941 m. vasaros pabaigoje tolesnės tarnybos batalione atsisakė Kazys Radzevičius⁴⁹. Nužudytų žydų drabužiai ir kiti daiktai buvo suvežti į 10-ojo bataliono štabą. Vėliau dalį vertingesnių daiktų pasiėmė vokiečiai, o kiti buvo parduoti vietos gyventojams⁵⁰.

1941 m. lapkričio mėn. Panevėžio apygardos štabas paskelbė savanorių verbavimą į savisaugos dalinius. Apygardos štabas išsiuntinėjo atitinkamus raštus apskričių policijos vadams. Į savisaugos dalinius buvo priimami visų laipsnių buvę kariai, išskyrus karininkus, iki 35 m. amžiaus. Savanoriai privalėjo būti sveiki ir politiškai patikimi. Už tarnybą savisaugos daliniuose nevedusiam eiliniui buvo žadama mokėti 660 rublių, vedusiam – 1260 rublių. 1941 m. gruodžio 6 d. buvo numatyta prisistatyti komisijai Ukmergėje, policijos nuovadoje. Norintys stoti į savisaugos dalinius karininkai priva-

lėjo įteikti prašymą apygardos štabui Panevėžyje⁵¹. Kartais nemažas skaičius Panevėžio bataliono kariškių būdavo perkeliamas tarnauti į kitus savisaugos dalinius. Antai 1941 m. lapkričio 7 d. Panevėžio bataliono vadas paskelbė įsakymą, kuriuo iš bataliono į Kauno apygardos savisaugos dalinius turėjo būti perkelta tarnauti 2 karininkai būrių vadai (jaun. ltn. Kostas Eidukonis ir jaun. ltn. Jonas Poška), 2 puskarininkiai ir 100 kareivių⁵². Šie kariai į Kauną išvyko traukiniu 1941 m. lapkričio 11 d.⁵³ 1942 m. kovo mėn. iš Panevėžio apygardos Kauno apygardos vado žinion buvo perkelta 120 karių, tarp jų – kuopų vadai kpt. Eduardas Počebutas ir ltn. Vladas Baltrušaitis, būrių vadai jaun. ltn. Pranas Grinius, jaun. ltn. Povilas Kulakauskas ir Petras Šidagis⁵⁴.

1942 m. rugpjūčio 26 d. 10-ajame batalione tarnavo 21 karininkas, 135 puskarininkiai ir 204 eiliniai⁵⁵. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 m. sausio 21 d. įsakymu 10-asis batalionas buvo išformuotas. Panevėžio bataliono karininkai buvo paskirti tarnauti į lietuvių policijos 14-ąjį (Šiaulių) batalioną⁵⁶.

IŠVADOS

Šiaulių ir Panevėžio policijos batalionų istorija turi daugiau panašumų negu skirtumų. Abu jie buvo suformuoti 1941 m. rugpjūčio mėn. Šiauliai ir Panevėžys buvo

vieninteliai Lietuvos miestai, išskyrus Kauną ir Vilnių, kuriuose suformuoti bataliono dydžio daliniai. Abu batalionai buvo sudaromi savanoriškumo principu. Į juos stojo tarnauti daugiausia buvę 1941 m. Birželio sukilimo dalyviai ir pagalbinės policijos būrių nariai, šauliai, buvę Lietuvos kariuomenės karininkai ir puskarininkiai. Batalionų kariai saugojo karinės reikšmės objektus, geležinkelius ir dideles pramonės įmones. 1941 m. vasarą ir rudenį abu batalionai kartu su kitais vokiečių ir lietuvių policijos padaliniais dalyvavo Šiaulių, Panevėžio ir Telšių aps. žydų žudynėse. Jų metu buvo nužudyta 12–13 tūkst. Šiaulių, Panevėžio ir Telšių miestų bei apskričių žydų. Tiesiogiai žudynėse galėjo dalyvauti apie 180 abiejų batalionų karių. Su sovietiniais partizanais Šiaulių ir Panevėžio batalionai susidurdavo labai retai, dėl to koviniai nuostoliai buvo labai maži. Didesnę nuostolių dalį sudarė savavališkai iš tarnybos pasišalinę kariai. Dezertyrų padaugėjo 1943 m. pabaigoje ir 1944 m. pirmojoje pusėje. Šiaulių ir Panevėžio batalionai (išskyrus mažesnius jų padalinius, perkeltus į kitus lietuvių policijos batalionus) visą savo gyvavimo laiką veikė Lietuvoje ir nebuvo išsiųsti tarnauti už Lietuvos ribų. Vienintelis didesnis abiejų batalionų istorijos skirtumas – jų gyvavimo trukmė. Šiaulių batalionas veikė iki pat nacių okupacijos pabaigos ir buvo išformuotas 1944 m. vasaros pabaigoje, o Panevėžio batalionas buvo išformuotas 1943 m. sausio mėn.

Nuorodos

¹ R. Zizas, „Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionų karių nuostoliai Vokietijos–SSRS karo metu (1941–1945)“, *Karo archyvas*, t. 19, Vilnius, 2004, p. 179–343; P. Stankeras, *Lietuvių policija Antrajame pasauliniame kare*, Vilnius, 2008, p. 812; S. Knezys, „Karinkai lietuvių savisaugos daliniuose“, *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 1, Vilnius, 2001, p. 294–305.

gos daliniuose“, *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 1, Vilnius, 2001, p. 294–305.

² J. Smilgevičiaus 1947 m. balandžio 7 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 5950/3, l. 29.

³ LSSR MGB 1953 m. gegužės 6 d. pažyma apie 14-ąjį batalioną, *ibid.*, ap. 47, b. 1268, l. 161.

⁴ 1942 m. rugsėjo 11 d. įsakymas Nr. 51 Lie-

tuvos savisaugos dalims, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 48–49.

⁵ LYA, f. K-1, ap. 47, b. 1268, l. 162; 1942 m. rugsėjo 22 d. įsakymas LSD Nr. 55, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 35.

⁶ Lietuvos policijos batalionų dislokacijos schema, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 28.

⁷ Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 m. sausio 23 d. ypatingasis įsakymas, *ibid.*, b. 96, l. 8.

⁸ Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 m. kovo 19 d. raštas dėl laipsnių suteikimo lietuvių policijos batalionų karininkams, *ibid.*, b. 102, l. 10 a. p.

⁹ Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 m. kovo 24 d. įsakymas, *ibid.*, b. 96, l. 54 a. p.

¹⁰ J. Smilgevičiaus 1947 m. balandžio 7 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 5950/3, l. 28–32, 129.

¹¹ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, Vilnius, 1965, p. 135.

¹² J. Urbono 1949 m. lapkričio 16 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22896/3, l. 40.

¹³ J. Gudo 1951 m. balandžio 4 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-18708, l. 21.

¹⁴ Telšių pagalbinės policijos kuopos vado 1941 m. rugsėjo 1 d. raštas Telšių burmistrui, LCVA, f. 1075, ap. 2, b. 3, l. 2.

¹⁵ *Telsiai, Lithuania: Crime and Punishment*, Tel-Aviv, 1999, January, Nr. 6, p. 91; S. Šugamo 1945 m. sausio 28 d. apklausos protokolo išrašas, LYA, f. K-1, ap. 8, b. 194, l. 20; J. Jurevičiaus 1945 m. sausio 26 d. tardymo protokolo išrašas, *ibid.*, l. 124.

¹⁶ K. Idzelevičiaus 1944 m. lapkričio 22 d. tardymo protokolo išrašas, *ibid.*, b. 165, l. 236–245; B. Mikutos 1968 m. rugpjūčio 23 d. apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1253, l. 6.

¹⁷ K. Idzelevičiaus 1950 m. vasario 19 d. tardymo protokolo išrašas, *ibid.*, ap. 8, b. 194, l. 24; *ibid.*, ap. 46, b. 1253, l. 80.

¹⁸ Savisaugos referento gen. št. plk. ltn. I. Kraunaičio 1941 m. rugsėjo 29 d. raštas, LCVA, f. R-729, ap. 1, b. 72, l. 63.

¹⁹ J. Gudo 1951 m. balandžio 4 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18708, l. 22–22 a. p.

²⁰ Telšių aps. viršininko A. Ramanausko skelbimas (be datos), LCVA, f. 1075, ap. 2, b. 6, l. 147.

²¹ Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. rugsėjo 1 d. raštas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 38.

²² V. Kontauto 1951 m. liepos 6 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-16600, l. 20–28.

²³ I. Saukalo 1951 m. birželio 20 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 20876/3, l. 18–22.

²⁴ V. Kontauto 1951 m. liepos 10 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 31–32.

²⁵ I. Saukalo 1951 m. birželio 20 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 20876/3, l. 24, 39–40.

²⁶ P. Pilkausko 1949 m. gegužės 12 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 47688/3, t. 1, l. 153–154 a. p.

²⁷ J. Bagdono 1946 m. vasario 28 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 39432/3, l. 10 a. p.

²⁸ R. Zizas, *op. cit.*, p. 300.

²⁹ F. Bytauto 1945 m. balandžio 30 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-4058, l. 10 a. p.–11.

³⁰ 1943 m. liepos 10 d. įsakymas dėl M. Anuškevičiaus suėmimo, LCVA, f. R-691, ap. 1, b. 68, t. 1, l. 69.

³¹ 1944 m. balandžio 19 d. įsakymas dėl B. Plesčio suėmimo, *ibid.*, b. 81, l. 12.

³² 1944 m. balandžio 15 d. įsakymas dėl S. Butkaus suėmimo, *ibid.*, b. 80, l. 65.

³³ 1944 m. birželio 21 d. įsakymas dėl K. Spetylos suėmimo, *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 65, l. 16.

³⁴ A. Zajarsko 1946 m. gruodžio 17 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47023/3, l. 9.

³⁵ J. Urbono 1949 m. lapkričio 29 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 22896/3, l. 46.

³⁶ P. Krivicko 1948 m. rugpjūčio 28 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 11502/3, l. 45, 46; K. Kazlausko 1946 m. kovo 19 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 38731/3, l. 14; Savisaugos referento Kaune 1941 m. rugsėjo 29 d. raštas visiems apskričių viršininkams ir policijos vadams, LCVA, f. R-729, ap. 1, b. 18, l. 13 a. p.

³⁷ Panevėžio apygardos savisaugos dalių štabo 1941 m. lapkričio 8 d. raštas Ukmergės aps. policijos vadui, *ibid.*, f. R-1175, ap. 1, b. 2, l. 93.

³⁸ B. Kairiūno 1947 m. kovo 27 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-20239, l. 21–22; J. Urbono 1949 m. lapkričio 16 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 22896/3, l. 37.

³⁹ 1942 m. rugsėjo 16 d. ir 1942 m. lapkričio 27 d. įsakymai LSD, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 38, 6.

⁴⁰ J. Tijušo 1951 m. balandžio 12 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 19424/3, l. 74.

⁴¹ S. Jegelevičius, „Panevėžys nacių okupacijos metais (1941–1944 m.)“, *Panevėžys nuo XVI a. iki*

1990 m., Panevėžys, 2003, p. 469–470; Panevėžio žydų kvartalo komiteto 1941 m. liepos 28 d. raštas Panevėžio miesto savivaldybei, LCVA, f. 1264, ap. 1, b. 800, l. 150.

⁴² S. Jegelevičius, op. cit., p. 470.

⁴³ Ibid., p. 472; P. Milinio 1949 m. rugsėjo 15 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 15932/3, l. 22.

⁴⁴ K. Kazlauskas 1946 m. kovo 19 d. tardymo protokolas, ibid., b. 38731/3, l. 13–14; J. Urbono 1949 m. lapkričio 29 d. tardymo protokolas, ibid., b. 22896/3, l. 45.

⁴⁵ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 132; J. Dzvonkauskas 1948 m. gegužės 23 d. tardymo protokolo kopija, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 662, l. 44–44 a. p.; A. Amosejevo 1968 m. liepos 14 d. apklausos protokolas, ibid., ap. 46, b. 1265, l. 27.

⁴⁶ M. Bikėno 1968 m. liepos 11 d. apklausos protokolas, ibid., l. 16–18; *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 132.

⁴⁷ Ibid.; P. Straukos 1947 m. gegužės 6 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 7098/3, l. 19–20.

⁴⁸ J. Dzvonkauskas 1968 m. liepos 9 d. apklausos protokolas, ibid., ap. 46, b. 1265, l. 10–12; *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 132; B. Leipaus 1949 m. sausio 27 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 37277/3, l. 13–15.

⁴⁹ K. Radzevičiauskas 1988 m. sausio 4 d. apklausos protokolas, ibid., ap. 46, b. 1103, l. 13–14.

⁵⁰ J. Urbono 1949 m. lapkričio 29 d. tardymo protokolas, ibid., ap. 58, b. 22896/3, l. 45 a. p.

⁵¹ LSD Panevėžio apygardos štabo 1941 m. lapkričio 20 d. raštas Ukmergės aps. policijos vadui, LCVA, f. 807, ap. 1, b. 215, l. 64.

⁵² LSD Panevėžio apygardos vado plk. P. Genio 1941 m. lapkričio 7 d. įsakymas Nr. 39 Panevėžio batalionui, LYA, f. K-1, ap. 47, b. 861, l. 3.

⁵³ L. e. Panevėžio bataliono vado p. kpt. B. Kairiūno 1941 m. lapkričio 12 d. įsakymas batalionui Nr. 41, LCVA, f. K-1, ap. 47, b. 861, l. 6–8.

⁵⁴ LSD Panevėžio apygardos karių, siunčiamų Kauno apygardos vado žinion, aprūpinimo žiniaraščiai (1942 m. kovas), ibid., f. R-663, ap. 1, b. 1, l. 127–127 a. p., 132–133.

⁵⁵ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 323.

⁵⁶ Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 m. sausio 21 d. įsakymas, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 8.

Gauta 2010 04 06

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Arūnas Bubnys

LITHUANIAN POLICE ŠIAULIAI (14TH) AND PANEVĖŽYS (10TH) BATTALIONS (1941–1944)

Summary

On the basis of archival documents and historical literature, the article attempts to recreate the history of the two Lithuanian police battalions, in Šiauliai and Panevėžys, the most important stages in their activities and events, to reveal the similarities and differences, personnel, and suffered losses. The history of those battalions has not been studied specially either by Lithuanian or foreign historians. Basing on the analysis of the facts found, conclusions are being drawn up. The history of both battalions has more similarities rather than differences. Both of them were formed at the same time – in August 1941. Šiauliai and Panevėžys were the only cities in Lithuania, except for Kaunas and Vilnius, where the units of the battalion size were formed. Both battalions were founded on a voluntary basis. The participants of the June 1941 Uprising and the officers of the parapolic troops, riflemen, the former Lithuanian Army officers and non-commissioned officers mostly started their service here. The battalion fighters guarded the objects of military importance, railways and

big industrial enterprises. In the summer and autumn 1941, both battalions together with other German and Lithuanian police units, participated in the Jewish massacre in the Šiauliai, Panevėžys and Telšiai counties. About 180 fighters from both battalions could participate directly in the massacre. The partisans of the Šiauliai and Panevėžys battalions would confront Soviet partisans very seldom; therefore sustained casualties were not heavy. Heavier losses constituted the fighters who were absent without leave. The Šiauliai and Panevėžys battalions operated during the entire period of their existence in Lithuania (except for smaller units of battalions, transferred to other Lithuanian police battalions) and were not sent for service outside the territory of Lithuania. The Šiauliai battalion operated until the end of the Nazi occupation and was dissolved at the end of the summer of 1944. The Panevėžys battalion was disbanded in January 1943, transferring the greater part of the fighters for service in the Šiauliai battalion.